

PROTEZE V HOSPODÁŘSKÝCH PŘÍRUČKÁCH 16. STOLETÍ¹

MARTA ŠIMEČKOVÁ
(Brno)

Úvod

Pronikání neetymologické hlásky *v-* před náslovné *o-* se věnovalo několik diachronně zaměřených lingvistických prací. Jde zejména o kapitoly v historických mluvnicích rozebírajících komplexně (nejen) historický vývoj českého hláskosloví, v nichž bylo pochopitelně hlavním cílem danou změnu zařadit do určitého časového období a stanovit její územní rozšíření, nikoliv podrobněji sledovat její vývoj v historickém údobí vývoje českého jazyka. Pro středněčeské období se nepůvodní *v-* dočkalo větší pozornosti až ve studii S. Utěšeného,² který popsal šíření proteze z pohledu historické dialektologie na oikonymickém materiálu shromážděném v Profousově slovníku *Místní jména v Čechách*, a v článku A. Kamiše,³ jenž na materiálu lounských městských knih vylíčil stav proteze v mluvené češtině 16. století. Vývoj neetymologického *v-* je dosud nejpodrobněji zachycen v monografii J. Poráka,⁴ v níž autor na zá-

¹ Článek vznikl jako součást řešení grantového úkolu GAČR č. P406/11/1786 „Slovník nářečí českého jazyka“.

² SLAVOMÍR UTĚŠENÝ, *Poznámky k dnešní situaci české historické dialektologie*, in: *Slovo a slovesnost* 16, 1955, s. 146–153.

³ ADOLF KAMIŠ, *K rozsahu protetického v v 16. století*, in: *Slavica Pragensia* 1, 1959, s. 87–91.

⁴ JAROSLAV PORÁK, *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1983, s. 120–133.

kladě bohatých písemných pramenů popsal postupné přijímání a následně zamítnutí protetické hlásky v kulturní češtině⁵ období humanismu.

Porák mezi texty, které se vyznačují vysokou frekvencí slov s protezí, uvedl několik odborných tisků, konkrétně lékařské texty, učebnice počtů, kuchařku a knihu o štěpování stromů.⁶ Lze tedy předpokládat, že praktické návody byly v období humanismu k protezi otevřenější nežli texty jiného žánru a odlišné tematiky.

V tomto příspěvku bude popsán rozsah proteze v prakticky odborných textech s hospodářskou tematikou, jež byly vydány tiskem v 16. století. Zjištěná data budou srovnána s dobovým územ v biblických překladech a kronikách, též v lékařské a matematické literatuře s cílem ověřit hypotézu, nakolik žánr a tematika psaného komunikátu ovlivňovaly výběr variant s protezí nebo bez ní.

Česky psané prakticky odborné příručky období humanismu

Vycházíme primárně z textů prakticky odborných, a to z důvodu, že se česká diachronní lingvistika dosud zabývala ve větší míře jen texty náboženskými, nábožensko-filozofickými a historiografickými,⁷ zatímco námi sledovaná prakticky odborná literatura dosud stála vně pozornosti a její jazyk nebyl soustavněji charakterizován (máme na mysli texty psané česky; latinsky psaná prakticky odborná literatura, která byla v období humanismu v českých zemích hojně pěstována, není předmětem našeho výzkumu).⁸ Vzniklo jen několik dílčích prací (diplomových prací,

⁵ Termín kulturní čeština užíváme místo zažitého sousloví spisovná čeština, jež může vyvolávat mylné interpretace jakožto češtiny kodifikované v dnešním slova smyslu. Činíme tak po vzoru O. Koupila. K terminologickým úskalím při práci s pojmy kodifikace – spisovnost – norma v starších vývojových fázích češtiny viz ONDŘEJ KOUPIL, *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*, Praha 2007, s. 9–16.

⁶ JAROSLAV PORÁK, *Humanistická čeština*, s. 127.

⁷ Tyto texty převládají jako jazykový materiál např. v Porákově práci, obdobně v monografii M. Janečkové na Porákovu práci navazující a popisující vývoj těchto hláskových jevů v barokních tiscích, viz MARIE JANEČKOVÁ, *K jazyku českého baroka*, Praha 2009.

⁸ Na potřebu zkoumat jazyk prakticky odborných textů nedávno upozornila JANA PLESKALOVÁ, *Prakticky odborné texty a jejich jazyk v kontextu střední češtiny*, in: *Češ-*

časopiseckých studií, sborníkových příspěvků), které jsou zpravidla omezeny na deskripci jazyka jednoho prakticky odborného textu bez snahy o generalizaci takto získaných poznatků. Pozornost lingvistů, kteří vůbec popisují jazyk staročeských nebo středněčeských prakticky odborných textů, se navíc soustřeďuje obvykle jen na lexikum,⁹ nikoliv na další jazykové roviny, jako je např. námi zvolená oblast hláskosloví.

Prakticky odborné texty spolu s texty vědeckými (teoretickými) a populárně naučnými bývají vydělovány jako zvláštní oblast odborných textů, tj. takových psaných komunikátů, které spojuje odborně sdělná funkce.¹⁰ Tyto oblasti odborného stylu v různé míře reflektují námi sledovaný jev (srov. shovívavější přístup k předsunutému *v-* v 16. století i ve stoletích následujících v matematických dílech oproti jiným odborným textům).¹¹ Prakticky odborné texty byly určeny pro čtenáře hledající v knize poučení za účelem praktického využití. Okruh možných zkoumaných textů se tímto omezením částečně zúžil.

Dalším kritériem pro výběr materiálu byla tematika. V období humanismu vycházely odborné texty astrologické a astronomické (oblíbeny byly zejména kalendáře a minuce), v širokém smyslu hospodářské, kuchařské, lékařské a matematické. Z těchto tematických okruhů byly zvoleny texty hospodářské, tj. takové, které obsahují rady pro hospodáře, případně pro vrchnostenské správce mající na starosti chod panských dvorů.

tina v pohledu synchronním a diachronním, (vyd.) SVĚTLA ČMEJRKOVÁ – JANA HOFFMANNOVÁ – JANA KLÍMOVÁ, Praha 2012, s. 213–217. Též PAVEL KOSEK, *Dvě budějovické publikace o barokní češtině*, in: Listy filologické 134, 2011, s. 187; MARTA ŠTEFKOVÁ, *Výzkum hláskosloví v českých praktických příručkách období baroka*, in: *Sborník z XXI. kolokvia mladých jazykovedců (Banská Bystrica, 30. 11. – 2. 12. 2011)*, v tisku.

⁹ Slovní zásobě lékařských knih se v současnosti věnuje zvláště A. M. Černá, viz např. ALENA M. ČERNÁ, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009.

¹⁰ Dělení odborné literatury přebíráme z monografie MARIE ČECHOVÁ – JAN CHLOUPEK – MARIE KRČMOVÁ – EVA MINÁŘOVÁ, *Stylistika současné češtiny*, Praha 1997, s. 30–35. Skutečnost, že vycházíme ze synchronní publikace, může vést k ahistorickému výkladu, nicméně vzhledem k nedostatečnému výzkumu odborné literatury ve středněčeském období jsme nuceni přistoupit k tomuto modelu založenému na současných měřítkách při dělení dané literární sféry.

¹¹ Na přemíru protetického *v-* v matematických příručkách upozorňuje Porák, viz výše. Před ním si tohoto faktu všiml V. Flajšhans, a to u tisku *Nowe kniżky wo pocżtech* (1530). Flajšhans tento jev, pro dobu vzniku tisku typický, nekriticky hodnotí jako jeden z indikátorů dokazujících „jasně nízkou úroveň tehdejší vzdělanosti“, viz VÁCLAV FLAJŠHANS, *Náš jazyk mateřský*, Praha 1924, s. 266.

Hospodářská literatura je tak nejen možným zdrojem pro sledování různých jazykových jevů, ale též důležitým historickým pramenem pro poznání vývoje ve způsobu správy panství nebo určitého zemědělského odvětví. Radíme do ní památky tištěné i rukopisné, z rukopisných zejména hospodářské instrukce, jež detailně popsal V. Černý,¹² též soudní artikuly určené pro vesnice, jež hojně otiskl J. Kalousek (ten je nazýval řády selskými).¹³ Spíše ojediněle jsou obdobné rady součástí jiných památek, např. hospodářských kalendářů nebo urbářů. Zpravidla jde o díla obsahující návody k chovu dobytka, léčení jeho chorob, štěpování stromů, pěstování různých rostlin, vyměřování sudů aj.

Při popisu pronikání protetického v- do prakticky odborných příruček období humanismu vycházíme z deseti textů, které byly vydány v 16. století. Jmenovitě jde o tyto tisky: *Winicze w yakém položenij má býti* (Praha 2. čtvrtina 16. stol.),¹⁴ *Knížka o štěpování rozkošných Zahrad* (Olomouc 1558), *Liber de Arte Distillandi: Knihy o pravém Vměnīj Dyfytllowánj* (Olomouc 1559), *Regiment zprávy Owčijho Dobytku* (Praha 1561), *Přednīj Stránka Knížky této / O spuošobu a životu Křesťianf-kém* (Praha 1587), *Giná kratšjý špráwa / gednomu každému Pánu welmi vžitečná* (Praha 1587), *Vinatorium* (Praha 1591), *Špráwa aneb naučenj O měrách Winných Sudůw* (Praha 1596), *Inštrukcy / a neb: Krátké Naučenij / každému Hošpodári mladému* (Praha 1597), *Knížka o Sstěpowánij / a spravowánij Sstěpnic* (Praha 1598). Plné názvy tisků spolu s informací o současném umístění analyzovaných exemplářů jsou uvedeny v závěru tohoto příspěvku. Pro účely výzkumu se nám podařilo získat dostatečně reprezentativní vzorek; pro představu o stavu hos-

¹² VÁCLAV ČERNÝ, *Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.–19. století*, Praha 1930.

¹³ JOSEF KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, in: *Archiv český* 22, 1905.

¹⁴ Datace není v textu uvedena, přebíráme ji z *Knihopisu*. Viz FRANTIŠEK HORÁK A KOL., *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl 2. Část 8. Tisky z let 1501–1800, S–V*, Praha 1963, s. 409. Jungmann u Hadova tisku dataci neuvádí, podotýká ale, že byla roku 1558 a 1563 znovu vytištěna v Olomouci u Jana Günthera. Viz JOSEF JUNGSMANN, *Historie literatury české. Aneb: soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*, Praha 1849², s. 177. Při stanovení přesnější datace Hadova tisku se nelze opřít ani o současnou odbornou vinařskou literaturu; ta zpravidla data olomouckých výtisků mylně pokládá za dataci pražského tisku, navíc často zaměňuje roli J. Hada a uvádí ho jako autora. Tak je tomu např. v publikaci VILEM KRAUS, *Vinatorium historicum*, Praha 2009, s. 59.

podářské literární produkce v našich zemích 16. století lze zmínit, že J. Jungmann¹⁵ uvádí v detailním výčtu hospodářské literatury tohoto údobí celkem 14 textů, z toho jsou některé tisky značně neúplné nebo jde o texty dochované v rukopisné podobě.

Překladové památky jsou mezi zvoleným materiálem zastoupeny jediným tiskem, a to příručkou *Liber de Arte Distillandi: Knihy o pravém Vměňij Dyfyllowánj*. Tato česká translace, jíž byl pověřen Jan Jevický Černý,¹⁶ vznikla na základě německy psaného pojednání od Hieronyma Brunshwiga. Ostatní texty jsou nepřekladové; spíše než o originální díla jde však o kompilace starších textů, zvláště autorit období starověku a středověku. Např. *Knížka o štěpování rozkošných Zahrad*, u níž ani neznáme jméno původce, už ve svém popisném názvu hlásá, že je „Z Knih Theoffraſta / Plinia / Varrona / y giných Mudrcůw / vybraná“.¹⁷ Z dalších kapacit, jež bývají uváděny jako zdroje informací pro autory hospodářských textů, můžeme jmenovat např. Averroea, Avicennu, Galéna, Hippokrata, Serapiona. Autoři své poznatky čerpali i ze starších českých zemědělských pojednání, rukopisných i tištěných, jež byla u nás v období humanismu rozšířena.¹⁸ U zkoumaných příruček lze

¹⁵ JOSEF JUNGSMANN, *Historie literatury české*, s. 177.

¹⁶ Jan Jevický Černý bývá někdy mylně ztotožňován s lékařem Janem Černým (zvaným Niger, Niger de Praga). Takto např. v rejstříku osob a věcí připojeném k druhé části druhého dílu *Knihopisu*. Viz ZDENĚK VÁCLAV TOBOLKA A KOL., *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl 2. Část 2. Tisky z let 1501–1800, B–Č*, Praha 1941, s. 414. Datace předmluvy a patrně i celého překladu knih o destilaci (1556) vyvrací domněnku, že by šlo o jednu osobu – Jan Niger byl v době jejího vzniku již po smrti (zemřel roku 1530). K mylné záměně v *Knihopisu* napomohla jak shoda jmen, tak obdobná oblast zájmů. Jan Niger byl totiž nejen autorem nábožensko-polemických traktátů, ale i lékařských pojednání, zejména herbáře *Knieha lekarſka kteraz ſlowe herbarz: a neb zelinarz* (poprvé vydáno v Norimberku roku 1517, v Praze roku 1544). Součástí tohoto herbáře je dodatek o pálených vodách, jenž vznikl patrně po vzoru Brunshwigovy příručky. Na tuto souvislost upozornil např. B. Tesařík ve své krátké zprávě, viz BOHUMIL TESARÍK, *Před 500 lety byla vydána první odborná kniha o destilaci*, in: *Listy cukrovarnické a řepařské 128, 9–10, září–říjen 2012*, s. 278–279. Hojně zaměňování obou osob a jejich díla přimělo G. Gellnera znovu sepsat život a bibliografii Jana Černého zvaného Niger, stov. GUSTAV GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské*, Praha 1934, s. 4–113.

¹⁷ *Knížka o štěpování rozkošných Zahrad*, Olomouc 1558, 1r.

¹⁸ V českých zemích byl rozšířen např. rukopis *Liber ruralium commodorum* od italského autora Petra Crescentia. Toto latinské pojednání se dočkalo jako vůbec první dílo se zemědělskou tematikou vtištění, a to v německém Augsburgu roku 1471.

předpokládat, že v nich obsažená naučení vycházela též z vlastní hospodářské praxe samotných autorů, kteří působili zpravidla jako vrchnostenský správci nebo samostatní hospodáři. Tak např. Aleš Knobloch z Pirnsdorfu, autor příručky *Regiment zprávy Owčijho Dobytku*, působil jako hospodářský úředník v německých zemích, též ve Slezsku, později u pana Jiříka Šlejnice na panství v severních Čechách a v Kostelci u obce Tupadly na Mělnicku.¹⁹ Jeho příručka je vůbec prvním český psaným odborným naučením o chovu ovcí, které u nás bylo vydáno tiskem,²⁰ patrně v daném údobí ani nekolovala v českých zemích žádná cizojazyčná publikace s obdobnou tematikou.²¹ Z vlastních zkušeností

Poté se v různých jazykových mutacích rozšířilo v evropských zemích. U nás byla v oblibě zejména latinská verze, uchovala se v rukopisné podobě, jejíž vznik se datuje mezi léta 1401 a 1500, nebo jako prvotisk z roku 1486. K dispozici máme i českou translaci Crescentiova díla, jež byla vydána edičně. Viz VÁCLAV ČERNÝ, *Crescentius v Čechách: Přípravná kapitola k vydání českého překladu nejstarší středověké knihy zemědělské*, Praha 1932; PIETRO DE' CRESCENZI, *Crescentii Bohemi Partem primam libros 1–6 continentem*, (edd.) VRATISLAV ŠMELHAUS – KVĚTA NERADOVÁ, Praha 1968; PIETRO DE' CRESCENZI, *Crescentii Bohemi Partem alteram libros 7–12 continentem*, (edd.) VRATISLAV ŠMELHAUS – KVĚTA NERADOVÁ, Praha 1966. Z roku 1447 máme rukopisný text o štěpování, jenž je zkráceným českým překladem německého spisu kněze Bohunka. Přepis pořídil Jan Pitrkaff z Hradiště a Tuchovic (jméno uváděno i v podobě Pitrkav). Edice tohoto přepisu viz *Výbor z české literatury doby husitské II*, (vyd.) BOHUSLAV HAVRÁNEK – JOSEF HRABÁK – JIŘÍ DAŇHELKA A KOL., Praha 1964, s. 580–582. V 16. století se objevují hojněji české tisky. Kromě analyzovaného textu je to např. příručka z roku 1530, jež se nám ale nedochovala v celistvosti (schází dokonce i její titul), na ni pak navázala kniha *O sstiepowánij mnohych a rozlicznych sstiepuow*, u níž není jistá datace. Dle *Knihopisu* vznikla mezi léty 1544–1572, viz FRANTIŠEK HORÁK A KOL., *Knihopis. Díl 2. Část 8. Tisky z let 1501–1800, S–V*, s. 232.

¹⁹ Viz AUGUST SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998², s. 439. Ostatní informace o autorově životě čerpáme z jeho předmluvy k dílu.

²⁰ V 16. století však byly produkovány rukopisné hospodářské instrukce obdobného charakteru, a to pro jednotlivá panství, na nichž se rozvíjel chov ovcí jako jeden z významných odvětví vrchnostenského podnikání. Soupis těchto instrukcí podal VÁCLAV ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 213–229. Podrobněji o rozvoji chovu ovcí v českých zemích viz LADISLAV ČAPEK – MICHAL PREUSZ, *Chov ovcí, ovčiny a sociální struktura ovčího řemesla ve středověku a novověku v Čechách a na Moravě*, in: *Kuděj 2*, 2012, s. 6–35.

²¹ O tom svědčí tiskařova slova v předmluvě: „... wierzyż mnie toho ne omylnie żie łtieżkem w Yazyku Cjżéjłkém y w Králowłtwij tomto (...), Anobrz y w Latinjłkém newjłjudy ne wewjłech / a ne owjłem tak odevęenie / a krátce y gruntownie budejłs mocy Knijhu k této podobnú y hned nagijti.“ BARTOLOMĚJ NETOLICKÝ z NETOLIC, *Předmluwa Impresora k Cżtenáři*, in: ALEŠ KNOBLOCH z PIRNSSDORFU, *Regiment zprávy Owčijho Dobytku*, Praha 1561, 2v.

čerpal též Mikuláš Černobýl (zvaný Artemisius), autor pojednání *Giná kratšjý špráva / gednomu každému Pánu welmi vžitečná*, jež měl jakožto první konšel Žatce na starosti hospodářskou správu města. Mezi autory humanistických praktických příruček můžeme nalézt i příslušníky známých českých šlechtických rodů, v rámci našich textů např. Jošta III. z Rožmberka, autora tisku *Knížka o štěpowánij rozkošných Zahrad*.²²

Protetické v- v hospodářských příručkách

Texty byly excerповány v celém rozsahu s výjimkou předmluv, které do materiálu zahrnuty nebyly z důvodu plnění odlišných funkcí a z toho vyplývajících specifík při uplatňování (ne)protetizovaných variant týchž slov. Z okruhu sledovaných výrazů vylučujeme propria, u nichž mohlo být v- chápáno jako součást vlastního jména, nikoliv jako složka nepůvodní (např. u příjmi mohla být proteze vnímána jako náležitá podoba daného vlastního jména, srov. dnešní příjmení typu *Voráč*, *Vorel* aj.).

Doklady získané excerpcí nám umožňují stanovit, která slova byla otevřenější protezi a která naopak s protezí zavedena do jazykového oběhu nebyla. Slova v následujícím výkladu členíme do tří skupin, a to na slova, jež 1) byla zachycena důsledně s protezí, 2) s kolísáním a 3) jenom bez proteze. V rámci těchto tří skupin jsou pak výrazy tříděny na bezpředponové (A) a předponové (B, zde podle předpony rozlišujeme slova s prefixem *o-*, *ob[e]-*, *od[e]-*), jako zvláštní skupinu vydělujeme osobní zájmena třetí osoby (C), předložky *o*, *od* (D) a zájmenná příslovce (E). Při dělení slov na bezpředponová a předponová se řídíme jejich utvořením z hlediska diachronního, nepřihlížíme však k etymologii období praslovanského. Tak slova *oblý*, *otrok* řadíme mezi výrazy neprefigované, neboť jejich struktura byla již v období středněčeském neprůhledná, v důsledku čehož původní prefix splynul s dřívějším slovtvorným základem. Příklady uvádíme v zástupném tvaru: substantiva v nominativu singuláru, adjektiva v tomto tvaru rodu mužského a slovesa ve tvaru infinitivu.

²² Jde o tisk odlišný od tisku *Knížka o štěpowánij rozkošných Zahrad* z roku 1558. U této starší příručky neznáme jméno autora, teoretické autorství Jošta III. z Rožmberka u ní vylučujeme na základě jazyka, jež nenese rysy jihočeské nářeční oblasti. Důkazem je podle našeho názoru např. vysoká míra protetického v-, jež bylo v 16. století sice rozšířeno téměř po celých Čechách, avšak s výjimkou doudlebské oblasti, jak dokazuje i současný stav teritoriálních nářečí.

Z tabulky 1, v níž jsou shrnuta data ze zkoumaných humanistických tisků, je zřejmé, že jsou protezi nejvíce uzavřeny předložky *o*, *od*, zájmena třetí osoby a zájmenná příslovce, tj. skupiny C, D a E. Doklady proteze tu jsou zcela ojedinělé, a pokud se v textech už výraz s nepůvodním *v*- objeví, pak vedle podob neprotetizovaných, které jsou mnohonásobně frekventovanější. Hojněji se proteze uplatňuje u slovnovýznamových, a to prefigovaných (B), nejvíce pak u slov neprefigovaných (A).

	Celkem	<i>vo</i> -	Kolísání		<i>o</i> -
			<i>vo</i> -	<i>o</i> -	
A) Bezpředponová slova	1744	60 3,5 %	372 21,3 %	855 49,0 %	457 26,2 %
B) Předponová slova	2437	37 1,5 %	207 8,5 %	739 30,3 %	1454 59,7 %
C) Zájmena třetí osoby	252	0	5 2,0 %	247 98,0 %	0
D) Předložky <i>o</i> , <i>od</i>	1582	0	21 1,3 %	1561 98,7 %	0
E) Zájmenná příslovce	53	0	3 5,7 %	1 1,9 %	49 92,4 %
Celkem	6068	97 1,6 %	608 10,0 %	3403 56,1 %	1960 32,3 %

Tabulka 1: Protetické *v*- v hospodářských příručkách
(výpočet podle celkového počtu slov)

V rámci skupiny A, tj. u slov, v nichž *o*- není předponou, převažují i přes vysoké zastoupení proteze slova s vokalickým začátkem. Toliko *o*- mají všechna slova, k nimž *v*- neproniklo ani ve většině jiných humanistických tisků, např. *obec*, *obětovati*, *okrsek*, *opět*, *ovoce*, *ovšem*. S protezí jsou tato slova zpravidla zachycena jen v rukopisech, i když i v nich sporadicky, např. podoby *vopět*, *vovotce* dokládá A. Kamiš v městských knihách města Louny.²³ Na rozdíl od slov s prefixy má pro-

²³ ADOLF KAMIŠ, *K rozsahu protetického v v 16. století*, s. 88.

teze u výrazů neprefigovaných vyšší rozsah napříč analyzovanými texty, tzn. slova s *v-* tu nejsou omezena na jediný tisk. Opakovaně jsou s protezí registrována slova *voko*, *voman*, *vorati*, *vořech*, *vostrý*, *vošlejch*, *votava*. U nich byla zjištěna probíhající lexikalizace forem s *v-*. O fixaci protetizovaných podob v tiskařském úzu tu svědčí jejich hojný výskyt v řadě textů odborného i neodborného zaměření z téhož období, též mladší tiskařský úzus, jenž má u těchto výrazů zpravidla připojen konsonantický počátek.²⁴

Ve skupině B protezi nejvíce odolávala slova s předponou *ob(e)-* (viz tabulka 2). Proteze je tu vzácná, v analyzovaných textech ji má výhradně jen sloveso *vobsypati*, s kolísáním pak *(v)obrátili*, *(v)obřezati*. Většina ostatních slov s touto předponou má vokalický počátek bez *v-*. Proteze byla okrajovým jevem i u slov s předponou *od(e)-*, většinou je evidována v jediném tisku po jednom dokladu, jako *vodrámovati*, *vodvářka*. Mnohdy u slov na *od(e)-* nacházíme dvojí podoby, většinu slov však představují výrazy tištěné výhradně bez proteze. K *v-* byla vstřícnější slova s předponou *o-*, doklady jednotlivých výrazů s neetymologickou hláskou jsou zpravidla odkázány na jeden nebo dva tisky. Vícekrát je *v-* evidováno u slov *vokolo*, *vopraviti*, *votéci*, avšak vždy společně s neprotetizovanými variantami. U mnoha slov s touto předponou, která Porák uvádí mezi výrazy s častější protezí, neevidujeme ani jeden pozitivní doklad, např. *okázati*, *opíti*, *osáknouti*, *oteliti*.

Možným vysvětlením, proč u prefigovaných slov postupuje proteze pomaleji než u slov neprefigovaných, je jejich původní vztah k příslušným předložkám. Stejně jako předložky *o*, *od* nejsou protezi příliš nakloněny, tak slova s prefixy *o-*, *od(e)-* se chovají uzavřeněji, neboť u nich nebyla setřena jejich návaznost na původně samostatné prepozice. Tak tomu bylo i u předpony *ob(e)-*, která však oproti předchozím dvěma jako samostatná předložka *ob*, *obe* v analyzovaných tiscích nebyla zachycena.

²⁴ O stavu proteze v barokních tiscích viz MARIE JANEČKOVÁ, *K jazyku českého baroka*.

	Celkem	vo-	Kolísání		o-
			vo-	o-	
<i>o-</i>	1343	34 2,5 %	185 13,8 %	610 45,4 %	514 38,3 %
<i>ob(e)-</i>	570	1 0,2 %	6 1,1 %	75 13,1 %	488 85,6 %
<i>od(e)-</i>	524	2 0,4 %	16 3,0 %	54 10,3 %	452 86,3 %

Tabulka 2: Protetické *v-* v hospodářských příručkách v závislosti na prefixu (výpočet podle celkového počtu slov)

Z hlediska sémantiky je mimo jakoukoli pochybnost, že má proteze pevnější postavení u slov z běžné slovní zásoby, a to u výrazů označujících venkovské realie. Tak je proteze spojována častěji se substantivy *vocas*, *voheň*, *vohlav*, *voko* (ve významu ‚zrakový orgán‘ i ‚malý pupen‘), *vorati*, *vorudí*, *vořech*, *votava*, *votěž*, *votok*, *vostruby* nebo se slovesy označujícími každodenní úkony, např. *vohýbati*, *vopravití*, *vorati*, *vostati*. Výčet slov, v nichž byla proteze v období humanismu častější, tu samozřejmě není úplný, neboť jsme omezeni materiálem s hospodářskou tematikou. Můžeme však říci, že právě toto téma předurčuje texty k vyšší frekvenci slov s nepůvodním *v-*.

Evidovali jsme jen několik slov, jež sice sémanticky spadají do okruhu „život na venkově a hospodářství“ a jež se v textech objevují opakovaně, ale proteze u nich buď vůbec nezdomácněla, nebo jsou její doklady řídké. Jsou to zejména slova *obilí*, *ovce*, *ovoce*, u nichž byla podle Poráka proteze hojná, náš materiál to však nepotvrdil.²⁵ Vyloučení proteze u některých z těchto výrazů si vysvětlujeme jejich hojným výskytem v biblických překladech, které si z důvodu uchování jazykové exkluzivity udržovaly od proteze větší odstup oproti textům prakticky odborné oblasti, u slova *ovoce* může být navíc potřeba uchovat starší stav bez *v-* použitelná jeho hláskovou skladbou (připojení proteze by způsobilo nežádoucí opakování dvou stejných konsonantů v blízkosti [vov-]).

Sledovanému jevu většinou nepodléhají výrazy terminologické povahy. Výjimkou jsou názvy rostlin, z nichž některé patrně nebyly v době humanismu chápány jako součást odborného botanického názvosloví,

²⁵ JAROSLAV PORÁK, *Humanistická čeština*, s. 129.

nýbrž byly užívány mluvčími v běžném dorozumívacím styku. Z toho důvodu jsou u nich hojné podoby s *v-*, srov. v našem materiálu zachycené názvy *voman*, *voměj*, *vorlíček*, *vosika*, *vostružina*, *vošlejch*. Z této řady vybočují jen slova *ocún* a *oliva*. První rostlina nepatří do hlavního okruhu bylin, s nimiž se mohl člověk setkat v běžné praxi, snad proto je u jejího názvu *v-* doloženo ojedinele, a to většinou v lékařských rukopisech. Výraz *oliva* jednak stojí na okraji jádra botanických výrazů, které se běžně užívaly v mluveném projevu, navíc je spjat s biblickým jazykem, v němž vystupuje jako častý symbol (např. olivový list přináší holubice na Noemovu archu, *Gn* 8,11; několikrát se v bibli opakuje obraz olivového oleje, *L* 10,34, *Jk* 5,14). Úzus v tištění názvů rostlin je ve zkoumaných textech téměř totožný jako v herbáři z roku 1562. Shledali jsme jediný rozdíl, a to ve formě slov se základem *olše*, tj. slov, jež patrně byla běžně zapojena do lidového jazyka. Zatímco ve zmíněném herbáři je pravidlem *v-* u tohoto substantiva i jeho odvozenin, v našem materiálu jsme tento slovní základ našli i bez proteze, a to u derivátů *olešník* a *olšový*.

Protezi se paradoxně vyhýbají slova, která jsou v mluveném i psaném jazyce nejfrekventovanější. Jsou to zájmena třetí osoby a předložky *o*, *od*, u nichž byl zjištěn minimální počet dokladů s *v-*. Na periferii možného okruhu kandidátů na protezi stojí také slova, která mohla být ve své době chápána jako knižní, a slova, jež mluvčí mohli pocítovat jako typická pro biblický jazyk, např. *obec*, *obětovati*, *osoba*, *osud*, *osudí*, *otec*. I v rámci odvozenin z téhož základu lze sledovat protichůdné směřování – slova *voko*, *vočko* jsou častěji tištěna s *v-*, zatímco odvozenina *očitě* a kompozita *okamžik*, *okamžení*, jež směřují k větší abstraktnosti, jsou jen s *o-*. Zdá se, že je u odvozenin se základem *oko* rozlišení protetizovaného a neprotetizovaného tvaru značně formalizováno.

Protezi jsou vzdálena slova cizího původu. Tak je tomu např. u výrazů *obrašplovati*, *odšosovati*, *opat*, *orloj*, *ortel*, která jsou v textech doložena jen bez proteze.

V obecné platnosti, soudě podle našeho materiálu, není zažitá domněnka, že by protezi podléhala více slova expresivní.²⁶ K některým výrazům s nepochybně negativními konotacemi sice nepůvodní hláska

²⁶ Vyšší frekvence u expresivních slov nebyla zjištěna ani v barokním období. Jde patrně o jev typický pro novodobou češtinu. O spojitosti vyšší míry proteze s expresivitou viz např. MARIE KRČMOVÁ, *Protetické v v brněnské městské mluvě*, in: *Naše řeč* 57, 1974, s. 243–248.

infiltruje, např. *vohyzda*, *vošklivý*, *vožrati* (přítom podoby *vožíře se*, *vožralý* upřednostňuje i Blahoslav ve svých komentářích k *Náměšťské mluvnici*),²⁷ u jiných však náš materiál neposkytuje ani jeden pozitivní doklad, např. *obžerství*, *ohavnost*, *opilec*, *oplzlý*. Bohužel vyjadřovat se ke stylové charakteristice humanistické slovní zásoby není při současném stavu bádání blíže možné, neboť dosud nemáme k dispozici žádný slovník popisující humanistickou slovní zásobu s příslušnými stylovými kvalifikátory u jednotlivých slov.

Postupně uplatňování proteze v jazyce prakticky odborných tisků ilustruje tabulka 3. Číselné údaje vyjadřují, jaké je v jednotlivých textech seřazených podle roku vydání procentuální zastoupení slov, u nichž byla zachycena jen proteze, u nichž obě podoby kolísají a která protezi vůbec nepřijala. Při tvorbě statistického přehledu chápeme slova odvozená od stejného základu jako jednu jednotku (např. slova *obyčej*, *obyčejnost*, *obyčejný* byla v databázi zjištěných slov zástupně zachycena v podobě základového substantiva *obyčej*, tj. byla počítána jako jedna jednotka v soupisu různých jednotek). Tento přístup je v souladu s postupem, který zvolil Porák ve své monografii.

Datace	Místo vyd.	Tiskař	vo-	vo-/o-	o-
1525–50	Praha	Jan Kantor Had	27 %	25 %	48 %
1558	Olomouc	Jan Günther	34 %	8 %	58 %
1559	Olomouc	Jan Günther	13 %	17 %	70 %
1561	Praha	Bartoloměj Netolický z Netolic	5 %	12 %	83 %
1587a	Praha	Daniel Adam z Veveslavína	3 %	0 %	97 %
1587b	Praha	Daniel Adam z Veveslavína	6 %	0 %	94 %
1591	Praha	Mikuláš Pštros	16 %	2 %	82 %
1596	Praha	Jiří Černý z Černého Mostu	0 %	0 %	100 %
1597	Praha	Jiří Černý z Černého Mostu	11 %	4 %	85 %
1598	Praha	Burián Valda	8 %	5 %	87 %

Tabulka 3: Procentuální zastoupení proteze v hospodářských příručkách (výpočet podle lexémů)

²⁷ JAN BLAHOŠLAV, *Gramatika česká Jana Blahoslava*, (vyd.) MIREK ČEJKA – DUŠAN ŠLOSAR – JANA NECHUTOVÁ, Brno 1991, s. 263–264.

Průřezy napříč vybranými texty nám dovolují vyslovit domněnky o vývoji proteze v hospodářské literatuře. Především se zdá, že proteze měla vyšší zastoupení v analyzovaných tiscích staršího data, poté došlo k jejímu částečnému utlumení. Konsonant *v-* mají zpočátku nejen slova, která se takto později ustálila a začala být psána běžně s touto neetymologickou hláskou, ale i ta, která během následného vývoje spojení s protezí vyloučila. V tiscích přitom není výjimkou hojné kolísání, které je dokonce v humanistických příručkách zastoupeno v obdobné míře jako v barokních tiscích, nebo dokonce ještě v míře vyšší. Některé mladší tisky pak vykazují opačné směřování; počet slov s protezí klesá, a pokud je proteze doložena, pak obvykle tam, kde se *v-* lexikalizovalo (tj. zejména u slov spjatých s venkovskou realitou), tudíž bylo vyžadováno tiskařskou tradicí nejen v hospodářské literatuře. Možným důvodem pro parciální eliminaci proteze v tiskařském úzu ke konci 16. století obecně může být vliv kralické tiskárny, zejména pak vliv v ní vydané *Bible kralické*,²⁸ jejíž jazyk byl ještě v barokním období pokládán za hlavní vzor pro překladatelskou praxi,²⁹ pravděpodobně též pro autory nepřekladové literatury.

V excerpovaném materiálu dominují tisky pražské provenience, dvakrát jsou zastoupeny tisky olomoucké. Přitom tiskařská dílna, z níž dané texty vzešly, mohla mít nemalý vliv na jejich jazykovou stránku. Jednotliví impresori (popř. sazeči, korektoři)³⁰ si utvářeli vlastní tiskařský

²⁸ Důvodem téměř nulového uplatnění proteze v *Kralické bibli* je patrně nářeční příslušnost překladatelů biblického textu. Viz EMANUEL MICHÁLEK, *O jazyce Kralické bible*, in: Naše řeč 62, 1979, s. 169–178. Též VLADIMÍR KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 199 (na kapitole o jazyce *Bible kralické* obsažené v této monografii se podíleli M. Bohatcová, E. Michálek, J. Pečírková a D. Šlosar).

²⁹ K tomu píše JOSEF VINTR, *Jazyk české barokní bible Svatováclavské*, in: Wiener Slavistisches Jahrbuch 38, 1992, s. 197: „Kralická bible sloužila po staletí jako vzor vznešené češtiny nejen evangelickým kruhům, nýbrž byla vysoce ceněna i mezi českými jesuity, kteří v druhé polovině 17. století překládali tridentickou Vulgátu.“ Překladatelé *Bible svatováclavské* přitom *Kralickou bibli* vyzdvihli nejen ve vlastní translologické praxi, ale též ve svých jazykově reflexivních textech, např. Štajer se k ní jakožto k hlavnímu východisku přihlásil, i když ne přímo, v titulu ke svému *Žáčkovi* z roku 1668, podobně k ní jakožto k jazykovému ideálu vzhlížel Konstanc (k inspirativním zdrojům v Konstancově gramatice z roku 1667 viz např. JOSEF VINTR, *Lima linguae Bohemicae – To jest Brus jazyka českého Jiřího Konstance z roku 1667*, in: Lisy filologické 115, 1992, s. 159–170).

³⁰ V období humanismu ještě nepracovali v tiskárnách korektoři v dnešním slova smyslu. Tiskařští pomocníci, kteří jsou označováni jako korektoři, měli na starosti

úzus, a tak mohli určovat jimi tištěný text nejen po stránce grafické, ale i jazykové. Bohužel nevíme, do jaké míry mohli přetvářet autorský rukopis, z období humanismu se nám nezachovala žádná rukověť pro tiskaře a jejich pomocníky, která by nám mohla zodpovědět otázky spjaté s proměnou jazykové stránky textu ve fázi jeho přípravy k tisku. Porák upozorňuje zejména na některé pražské tiskaře, v jejichž tiscích se proteze odráží hojněji.³¹ Mezi nimi jmenuje např. Bartoloměje Netolického, z jehož dílny vzešla také praktická příručka pro chovatele ovcí z roku 1561, nebo Jana Kantora Hada, který o dva roky později vytiskl knihu o vinicích. Vzhledem ke skutečnosti, že i v ostatních dílech různých žánrů, která prošla rukama těchto tiskařů, bylo zjištěno vysoké zastoupení proteze, je možné, že oba přetvářeli jazyk autorských originálů podle vlastního jazykového cítění.

Opačnou tendencí, tj. potlačením proteze, se vyznačují tisky Buriána Valdy. Jeho tvorbu reprezentuje v našem materiálu kniha o štěpování s datací 1598, na ojedinělý výskyt *v-* v jeho další produkci upozorňuje i Porák.³² Ten mezi tiskaře odmítající protezi řadí dále Daniela Adama z Veleslavína, u něž lze tuto tendenci vysvětlit skutečností, že byl tajným přívržencem českých bratří, kteří dávali před jazykovými inovacemi přednost konzervatismu.³³ To se odrazilo i ve Veleslavínových hospodářských textech z roku 1587, v nichž je proteze uplatněna minimálně. Rozpor nacházíme v jazyce tisků Jiřího Černého; v hospodářské instrukci z roku 1597 se hojně uplatňují slova s protezí, zatímco např. v kuchařce vydané o šest let dříve jsou doklady tohoto jevu ojedinělé, a to přesto, že kuchařky patřily mezi literární díla protezi otevřená.³⁴ K hospodářským textům s vysokým výskytem proteze patří dva tisky z let 1558 a 1559, jež vznikly v olomoucké dílně Jana Günthera. Tento tiskař patrně do jazyka tisků sice nezasahoval, neboť byl původem Němec, pomocníky pro revizi textů si však najímal, např. u něj jako korektor a překladatel působil Jiří Melantrich z Aventinu.³⁵

opravy sazečských omylů, do autorského stylu patrně nezasahovali. Najímali se z řad univerzitních vzdělanců, v menších dílnách jejich úlohu zastával sazeč nebo sám tiskař. O působení korektorů ve starších údobích viz PETR VOIT, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 487–488.

³¹ JAROSLAV PORÁK, *Humanistická čeština*, s. 127.

³² Tamtéž, s. 124.

³³ JAROSLAV VLČEK, *Dějiny české literatury*, I, Praha 1940, s. 497–507.

Otázkou zůstává, nakolik odpovídá stav proteze v prakticky odborné literatuře s hospodářskou tematikou dobovému úzu dalších tisků z 16. století a nakolik se na zastoupení proteze v těchto tiscích podepsal námi předpokládaný vliv žánru a tematiky. Svá tvrzení při pokusu o zodpovězení této otázky opíráme o data získaná vlastní excerpcí hospodářských příruček, též o poznatky shrnuté v monografii J. Poráka, zejména o jeho četné statistické přehledy.³⁶ Máme tak možnost komparace s texty různých oblastí. Bohužel Porákovy podrobné údaje o zastoupení podob s *vo-* nebo *o-*, shrnuté v příslušných tabulkách, nejsou úplné, scházejí zejména informace o celkovém počtu prefigovaných slov v případech, kdy jsou doložena výhradně bez proteze. Z toho důvodu vycházíme v následujících srovnáních výhradně z údajů o zastoupení proteze u slov, v nichž *o-* není předpona, neboť tyto údaje jsou v dané monografii jako jediné kompletní.

Materiálová základna, kterou jsme si zvolili, nám dovoluje zaměřit se na oblast odborných textů, jejímiž reprezentanty jsou hospodářské příručky, lékařské knihy a matematická literatura, a na oblast biblických překladů a kronik. Výpočtem průměrného zastoupení proteze u slov neprefigovaných napříč sledovanými texty byl potvrzen předpoklad, že jedním z faktorů ovlivňujících stav proteze v sledovaných psaných komunikátech je žánr. Komparací jsme došli k výsledku, že v odborných tiscích je proteze oproti textům biblickým a historiografickým zastoupena více než dvojnásobně (srov. tabulka 4). Zatímco u odborných textů stoupá číslo s protezí nebo s kolísáním podob *o-/vo-* v průměru na 74 %, v biblických textech tvoří nadpoloviční většinu slova bez proteze (76 %), v tomto směru pak biblické překlady napodobuje dějepisná literární tvorba, jejíž autoři se snažili dosáhnout ideálu biblického vyjadřování, a tak protezi také přijímali obezřetněji.³⁷

³⁴ Tamtéž, s. 124.

³⁵ FRANTIŠEK HORÁK, *Pět století českého knihtisku*, Praha 1968, s. 21.

³⁶ V tomto příspěvku za účelem komparace vlastních výsledků z hospodářských textů se stavem v textech jiných žánrů a témat užíváme data z tisků, jež jsou v Porákově monografii označeny zkratkami BiblBen, BiblSev, BiblMel, BlahNZ (biblické překlady), BoccKron, HájKron, BílKron, CarKron, KronTur, Kosm, FIVál (historiografické texty), KnPočt30, KnPočt58, MikAritm (matematické texty), ČerMor, ChocMor, LíkVyb, ChocŽil32, ChocŽil38, ApotDom (lékařské texty).

³⁷ Záměrnou archaizací biblického jazyka a následným kopírováním jeho stylu v textech nebiblického charakteru se začal jazyk tištěných textů vzdalovat od jazyka mluveného. O hojném využívání proteze v mluvené češtině oproti psaným textům nás zpravují např. smolné knihy, které obsahují výpovědi lidí obžalovaných z různých

	Biblické překlady	Historiografické texty	Odborné texty
Jen <i>o</i> -	76 %	71 %	26 %
Kolísání / jen <i>vo</i> -	24 %	29 %	74 %

Tabulka 4: Procentuální zastoupení (ne)protetizovaných slov v závislosti na žánru (výpočet podle lexémů)

U zkoumaných odborných tisků lze vysledovat další výrazné rozdíly v počtu dokladů na protezi. Tento nepoměr je možno vysvětlit působením druhého významného objektivního slohotvorného faktoru, jímž je tematika daných komunikátů (srov. tabulka 5). Podle tématu lze v rámci odborných textů vydělit texty hospodářské, lékařské a matematické. Právě v matematických textech dovozoval dobový úzus nadprůměrné uplatňování proteze nebo kolísání (94 %). O něco méně se uplatňuje v hospodářských tiscích, v nichž je *v*- nebo kolísání zachyceno u 74 % dokladů. Proteze je hojná i v textech lékařských, kde však její průměrná hodnota klesá na 53 %.

	Matematické texty	Hospodářské texty	Lékařské texty
Jen <i>o</i> -	6 %	26 %	47 %
Kolísání / jen <i>vo</i> -	94 %	74 %	53 %

Tabulka 5: Procentuální zastoupení (ne)protetizovaných slov v závislosti na tematice odborných textů (výpočet podle lexémů)

Příslušné údaje o průměrném zastoupení proteze uvedené v tabulkách 4 a 5 bohužel neposkytují stoprocentní výpovědní hodnotu o skutečném úzu napříč jednotlivými žánry nebo tematicky spřízněnými texty. Je na škodu, že Porák neuvádí u jednotlivých tisků výčet lexémů s (*v*)*o*- na začátku. Nelze tak říci, zda se pod číselnými údaji v jeho práci skrývají táž slova, jež se vyskytují i v hospodářských textech, nebo zda jde o výrazy zcela odlišné. I přes případnou generalizaci lze však předpokládat, že výsledky zde uvedené vypovídají o tom, že prakticky odborné texty byly protetické hláске otevřenější než biblické překlady a historiografické texty.

zločinů. Jejich řeč byla písařem zachycena patrně v autentickém znění, soudě podle nadměrné četnosti proteze a dalších v té době progresivních jazykových jevů. Viz FRANTIŠEK OBERPFALCER, *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935, s. 311–314.

Závěr

V tomto článku jsme navázali na práci J. Poráka a přispěli k poznání stavu proteze v tištěných hospodářských příručkách 16. století. Bylo zjištěno, že se hospodářské texty v otázce výběru slov s protezí v závislosti na prefixaci nevymykaly úzu jiných humanistických literárních děl (s výjimkou tisků kralických, které protezi téměř zcela vyloučily). Proteze v nich byla zpravidla odkázána na slova neprefigovaná nebo na slova s předponou *o-*, zatímco výrazy na *ob(e)-*, *od(e)-*, zájmena 3. osoby, předložky *o*, *od* a zájmenná příslovce danou změnu obyčejně nepřijaly. Postupná lexikalizace protetizovaných podob byla zjištěna u slov označujících venkovské realie, naopak se nepůvodní hláске vyhýbala slova cizího původu, dále výrazy knižní, biblismy a odborné termíny.

Na poměr protetizovaných a neprotetizovaných forem v hospodářských textech měly kromě výběru slov nemalý vliv další faktory. Mezi nimi bylo upozorněno na možné zásahy ze strany tiskařů a jejich pomocníků do autorských originálů. Z textů, jež pravděpodobně prošly „korekturami“, jsou to zvláště knihy vzešlé z dílny Veleslavínovy, jež protezi potlačují, naopak benevolentnější k protezi jsou texty Kantorovy a Güntherovy. Teprve detailní výzkum dalších tisků poslouží ke spolehlivějšímu určení mimojazykových faktorů ovlivňujících distribuci forem s protezí nebo bez ní, mezi nimi, kromě zmíněného vlivu tiskařských osobností, je to např. vzdělání autora, jeho příslušnost k určitému teritoriálnímu nářečí aj.

Při souhrnném pohledu na uplatnění neetymologického *v-* v humanistických tiscích bylo shledáno, že vývoj proteze nebyl přímočarý. Zatímco v textech náboženských a historiografických byla od poloviny 16. století na ústupu, hospodářské příručky, soudě podle analyzovaných pramenů, jí byly otevřeny ještě v některých textech pozdější datace. Poté začalo být nepůvodní *v-* potlačováno i v těchto praktických návodech, ne však úplně. Hlavní příčinu, proč hospodářské příručky 16. století uplatňovaly protezi hojněji a déle než tzv. vyšší literatura, spatřujeme jednak v jejich tematice, jež si vyžadovala množství slov z jádra lexikalizovaných jednotek, u nichž už nebyla nepůvodní souhláska patrně chápána jako stylisticky příznaková, jednak v jejich příslušnosti k určitému žánru. K protezi byla totiž v 16. století velice benevolentní nejen odborná pojednání hospodářského zaměření, ale i příručky matematické a lékařské.

Výklad lze dále rozvíjet zkoumáním proteze v tiscích 17. a 18. století, případně v rukopisech. Studium těchto textů by mohlo přinést poznání, zda mladší hospodářské příručky jazykově navazovaly na literární produkci stejného žánru a tématu z humanistického období, nebo zda na ně působil jednotící vliv kulturní češtiny, jak jej známe z dobových biblických překladů a jiných náboženských děl, případně zda na ně měly vliv další objektivní nebo subjektivní faktory

Prameny

JAN BRTVÍN Z PLOSKOVIC, Přednij Stránka Knijžky této / O špuojobu a žiwotu Křeřtíanškém / kterakby člowěk sám šebe, přitom y giné wěšti měl, zwláště pak ti, kteříž nad ginými w Swětě panugij, in: *Hořpodář. Knjžka welmi wžitečná / zawijragijc w šobě, předně nawedenij žiwota Křeřtíanškého / yakby ti, kteříž w šwětě nad ginými panugij, šami šebe y šobě poddané šprawowati měli: Potom Gruntownij Spráwu a pořádek wššeliyaké° hořpodářřtwij / zwláště při panřtwijch a zbožijch / potřebná Panům, kteříž weliké Statky na zemi magij. Wydaná wuobec před lety XLVII, a nynij opět, s přidánijm giné kratšjý Spráwy o témž, z nowu wytlačená od M. Danyele Adama z Weleřlawjna. Léta Páně M. D. LXXXVII, Praha 1587. Knihopis: K01308. [Pracujeme s exemplářem uloženým v Moravské zemské knihovně pod signaturou ST1-0025.028.]*

HIERONYMUS BRUNSWIG, *Liber de Arte Diřtillandi: Knijhy o prawém Vměnij Dyřtyllowanj / a neb wod pálenj. A kterak Nowé a obecni Pěcky / k Dyřtyllowanij a pálenij Wod / še wššemi přiřřtuřšlegijcými potřebami řrogeny / a Wody ze wššech Zelin a Kwětúw páleny a Dyřtyllowány býti magij. Škrze Mijřtra Jeronýma Braunřšweyka šebzané. O rozličných Pálených a Dyřtyllowaných Wod / mocech / a wžitých / Proti wřšeligakým celého Těla nedostatkuom. Nynij w Nowě rozmnožené a oprawené / Gednomu každému k wřijwánij welmi potřebné a prořpěřšné. N. D. LIX, přel. JAN JEVIČSKÝ ČERNÝ, Olomouc 1559. Knihopis: K01337. [Pracujeme s exemplářem uloženým v Národní knihovně České republiky pod signaturou 54.G.593.]*

MIKULÁŠ ČERNOBYL, Giná kratšjý špráwa / gednomu každému Pánu welmi wžitečná / kterak Statek šwůg y Vřednijky šwé řijditi, šprawowati a k nim dohlédati má: Též také Vřednijk počnauc od Heytmana, kterýž k Vřednjům dohlédá, Purgkrabě, Podpurgkrabě, Pijřař, Kuchmiřtr,

klijčnjc, Sřaffář / a tak wřeljiyacý Vřednjcy, kteříž co na práci a w mocy řwé magij / kterak ře gedenkaždý při řwém vřadě zachowati má: A yak k takowým menřšým vřednjčkům, y k lidem po Panřtwij a k Syrotčkům wyřřšlý z powinnosti dohlédati magij. To wře pořád w této Knijřce řepřáno nagdeřs. Sepřaná někdy od M. Mikuláře Čzernobýle měřřtěníjna a Senatora měřřta Ziatče, in: *Hořpodář. Knijřka welmi vřitečná / zawijragijc w řobě, přředně nawedenij řiwota Křeřtianřkého / yakby ti, kteříž w řwětě nad ginými panugij, řami řebe y řobě poddané řprawowati měli: Potom Gruntownij Spráwu a pořádek wřeljiyaké hořpodářřtwij / zwlářřtě při panřtwijch a zbořijch / potřebná Panům, kteříž weliké Statky na zemi magij. Wydaná wuobec přřed lety XLVII, a nynij opěť, s přídánijm giné kratřšý Spráwu o témž, z nowu wytlačená od M. Danyeľe Adama z Weleřlawjna. Léta Páně M. D. LXXXVII, Praha 1587. Knihopis: K01308. [Pracujeme s exemplářem uloženým w Moravské zemské knihovně pod signaturou ST1-0025.028.]*

JIŘÍK GOERL Z GOERLŠTEJNA, *Vinatorium. To geřt Spráwa neb Naučeniř. Kterak ře magij Winohradowé měřřiti / Wyřazowati / Rozřazené dělati / Liřfy připrawiti / Wjna zbijrati / Sudy řřychrowati / winice kreyti / Sklepowé Winnij a Wjna w nich opatrowati / kořřtowati / prodáwati / kupowati / giřtým Inřtrumentem měřřiti / a co za kařřdau Nádobu podle Ceny Žeřgdliku za ně přijřgde přezwěděti / etc. Sepřaná a wydaná Odemne Giřjka Gerle / z Gerľřřteyna. W Praze / Mikulář řřtros witiřkl Létha Páně / M. D. XCI, Praha 1591. Knihopis: K02719. [Pracujeme s exemplářem uloženým w Strahovské knihovně pod signaturou CZ V 56.]*

JOŠT Z ROŽMBERKA, *Knijřka o řřtěpowánij / a sprawowánij řřtěpnic [Cum] facultate... Archiep. Prřagensis]. W Starém Měřřě Přařřzkém] Buryan Walda wytiskl 1598, Praha 1598. Knihopis: K15016. [Pracujeme s exemplářem uloženým w Knihovně Národního muzea w Praze pod signaturou 28 G 24.]*

Knijřka o řřtěpowánij rozkořřných Zahrad. O diwném / vměľém / y rozkořřném řřtěpowánij přřrozených / vřitečných wřřeligakých Stromuow / Bylin / Kwěťůw y Owotců / planých y domácých. Přř tom také pokládá ře pořádná práce kařřděho Hořpodáře přřes celý Rok. Z Knih Theoffraita / Plinia / Varrona / y giných Mudrcůw / wybraná. M. D. LVIII, Olomouc 1558. Knihopis: K04100. [Autor neuveden. Pracujeme s exemplářem uloženým w Knihovně Národního muzea w Praze pod signaturou 27 G 20 přřív.]

ALEŠ KNOBLOCH Z PIRNSSDORFU, *Regiment zpráwy Owčijho Dobytku we dwoge Knijhy rozdieleny. Prwnij kderak gey Hošpodář Nowý a nezwyk-
lý / rozšaffnie zprawowati / y w dobrém zdrawij zachowati má. Druhé
pržišliliby naněy yaké Nemocy / nebo Mor / cziym gey má / a yakým
zpuosobem hogiti. Cum Gratia et priuilegio Caeſaris Maie: Létha Páně
M. D. Lxj, Praha 1561. Knihopis: K04156. [Pracujeme s exemplářem
uloženým v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou 36
A 15 přív.]*

JAN KOBÍŠ Z BITÝŠKY, *Spráwa aneb naučenj O měrách Winných Sudůw /
vedle ceny Zěgdjku aby wěděl yaká ſumma za který Sud přigde / též
coby ſe každého Roku G. M. C. jakožto Králi Cželkému / z každé Winice
na Sumně dáti přišlo / wšlechněm potřebná a wžitečná. Wytišťena Léta:
M. D. XCVI, Praha 1596. Knihopis: K04158. [Pracujeme s exemplářem
uloženým v Národní knihovně České republiky pod signaturou
54.E.433.]*

ŠIMON LOMNICKÝ Z BUDČE, *Inſtrukcy / a neb: Krátké Naučenij / každému
Hošpodáři mladému / kterakby netoliko lám ſebe / Manželku ſwau / y
Cželádku / y ſwé wšlecko Hošpodářſtwij wžitečně ſprawowati / a žiwnoſt
ſwau weſtj: Ale také yakýby býti / w Maudroſti a w giných ctnoſtech
proſpijwati / a čehoſe kdy warowati měl. W Rytmy ſložená / k žádofiti
dobrých Panů a Přátel porozšlýřená / a nynij opět znouwu wubec wyda-
ná. od Šſimona Lomnického z Budče. Wytitěššna w Starém Měště Praž-
škém v Giříjka Nygrina. M. D. XCVII, Praha 1597. Knihopis: K04941.
[Pracujeme s exemplářem uloženým v Moravské zemské knihovně pod
signaturou ST1-0023.364.]*

*Winicze w yakém položenij má býti / a yakým ſpúšobem člowěk ma gy
dělati / aby to ° hogný wžytek mohl mjti: Přito[m] také yak ſe wijno cho-
wati a opatrowati má, Praha 2. čtvrtina 16. stol. Knihopis: K16561.
[Autor neuveden. Pracujeme s exemplářem uloženým v Knihovně Ná-
rodního muzea v Praze pod signaturou 28 G 31 přív.]*

Summary

PROTHETIC *v-* IN AGRICULTURAL LITERATURE OF THE 16TH CENTURY

The analysis shows that the status of prothetic *v-* explored in old prints differs from contemporary common Czech. The non-etymological *v-* is conditioned by the following factors: 1) grammatical or lexical status of words (prothetic *v-* occurs most frequently in grammatical words, sporadically in prepositions *vo* 'about', *vod* 'from', in 3rd-person personal pronouns and in pronominal adverbs); 2) prefixation or non-prefixation (*v-* is more common in non-prefixed words, less frequent in prefixed words with prefix *o-*, rare in words with prefix *od-*, and quite sporadic in words with prefix *ob-*); 3) semantics of words (*v-* is common in names of domestic things and works, on the contrary, it is not used in abstract words, literary expressions and borrowings); 4) lexicalization (the most lexicalized forms are e. g. *vorati* 'to plough', *votava* 'aftermath', *votrubu* 'bran'); 5) literary genre (agricultural literature is more opened to the phenomenon in question than biblical texts or chronicles); 6) text topics (most benevolent are mathematical texts, less agricultural texts and the least medical texts); 7) other factors, especially extralinguistic.

Keywords: prothetic *v-*; humanistic Czech; 16th century; agricultural literature

MARTA ŠIMEČKOVÁ, Dialektologické oddělení ÚJČ AV ČR, v. v. i., Veveří 97, 602 00 Brno, simeckova@iach.cz.